

USTOZNI XOTIRLAB.

Vohidova Nilufar Abdumalik qizi
Termiz davlat universiteti magistranti.

Ilmiy rahbar: Murtazayev Babanazar Xurramovich

Annotatsiya. Maqolada ustoz Natan Murodovich Mallayevning ilmiy faoliyatiga doir fikrlar jamlangan bo'lib, ustozning sodiq shogirdlari Hamidjon Homidiy va Mo'minjon Sulamonovlarning ustoz haqida yozgan "Matonat" risolasi asos qilib olingan. "Matonat" risolasida Natan Mallayevning hayot yo'li, ilmiy faoliyati, "O'zbek adabiyoti tarixi"dan oliy dargohlar va o'rta maktablar uchun yaratgan darsliklari, ularning ahamiyati xususida atroflicha so'z yuritiladi. Shu kabi magistrlik ishining ilmiy rahbari Bobonazar Murtazoyevning ustoz Natan Mallayev haqidagi esdaliklari maqolamning mazmunini boyitishga katta yordam berdi.

Kalit so'zlar. Ilm, ta'lim, fan, maktab, oliygoh, darsliklar, navoiyshunos, firdavsiyshunos, nizomiyshunos, tarix, haqiqat, mahorat, g'azal, "Xamsa", tazkiranavislik, tadqiqot, ixlos, meros, asos, mumtoz, muqaddimot, an'anaviy, so'zboshi, tarjimon, xalq, ijodiyot, doston, adabiyot.

Ustoz va shogirdlik munosabatlari hayotiy an'analarga yo'g'rilgan ulkan tarix quchog'ida shakllangan umrboqiy hodisalar sirasiga daxldorlik kasb etadi. Ustoz va shogirdlik, avvalo, mehr va oqibat mevasi, izzat va hurmat qadrini anglash, e'zoz va ehtirom, e'tirof va e'tiqod ila chambarchas vobastadir. Imom Buxoriy (810–870) va Imom Termiziy (824–892), Hakim Termiziy (869 vafoti) va Varroq Termiziy (vafoti 893), Bahouddin Naqshband (1319–1380) va Alouddin Attor (vafoti 1400)larning o'zaro ustoz va shogirdliklari keyingi avlodlarga bir umrlik ibrat bo'lib kelgani hammaga ma'lumu mashhur.

Olimlarimizdan Hamidjon Homidiy va Mo'minjon Sulaymonovlar ustozlari Natan Mallayev haqida "Xotira" nomli kitobcha yozib, nashr ettirishdi(5). Risolaning mo'jaz "Muqaddima" qismida ustoz Natan Mallayevning o'rta maktab o'quvchilari va oliygohlar talablari uchun butun umr "O'zbek adabiyoti tarixi" bo'yicha darsliklar yaratishda jonbozliklar ko'rsatgani qaydini topgan. Soha donishmandlari tarafidan e'tirofini topgan Natan Mallayev darsliklarining uzoq yillar davomida qo'llanib kelingani mamnuniyat ila aytib o'tiladi. "Muqaddima"dan so'ng "Zahmat manzillari" nomli kichik bo'lim keladi, unda Natan Mallayevning oliy o'quv yurtidagi tahsili tafsilotlari bayon etiladi. Bo'lajak olim Ikkinchi jahon urushi yillari Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika institutining o'zbek tili va adabiyoti fakultetida o'qiydi. Tahsil yillari Abdurahmon Sa'diy, Murod Shams, Hodi Zarif, Maqsud Shayxzoda (1907–1967), Olim Sharafiddinov (1909–1943), Hamid Sulaymon (1909–1978) singari

zamonasining ko'zga ko'ringan zabardast olimlaridan saboq oldi. Oliy dargohda a'lo baholarda o'qidi, fan to'garaklarida faol ishtirok etdi, ularni hisobga olgan fakultet ilmiy kengashi qarori bilan aspiranturaga o'qishga tavsiya etiladi.

Ana shu tariqa Natan Mallayev o'z zamonining allomasi Maqsud Shayxzoda ilmiy rahnamoligida xorazmlik mashhur shoir, yetuk tarixchi va mohir tarjimon Shermuhammad Munis (1778–1829) hayot yo'li hamda ijod usuli mavzuida ilmiy ish yoza boshlaydi. Natan Mallayev aspirantura yillari Xorazm pedagogika instituti va Toshkent dorulfununi (hozirgi Milliy universitet)da tolibi ilmlarga o'zbek adabiyoti tarixidan ma'ruzalar o'qidi. Ilmiy ish himoyasi 1948-yilda ro'y berdi, ana shu yildan e'tiboran Natan Mallayev o'z taqdirini Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika instituti bilan bog'ladi. Hali 1948-yilda Natan Mallayev endi 26 yoshga to'lgan navqiron yigit edi, ana shu yosh muallim o'zining butun kuchini o'rta maktab va oliy o'quv yurtlari uchun darsliklar yozishga dastrular tuzishga, xrestomatiyalar yaratishga baxshida etdi. Ana shu harakatlarning samarasi o'laroq 1953-yili olimning 8-sinflar uchun "O'zbek adabiyot tarixi" darsligi nashr yuzini ko'rdi. Bu darslik shu tariqa qirq yilga yaqin amalda bo'ldi, to'g'ri ushbu darslik mualliflari tarkibiga I.Ismatov va professor G'.Karimovlar kiritildi.

Bilamizki, oliy o'quv dargohlari uchun yaratilgan qadimgi davrlardan XVII asrgacha bo'lgan davrni qamrab olgan birinchi kitob Natan Mallayev qalamiga mansub, uning birinchi nashri 1963-yil amalga oshirilgan bo'lib, istiqlolgacha bo'lgan o'ttiz yillik masofani bosib o'tdi. Bu darsliklarning XVII asr va XIX asr qismlari akademik Vohid Abdullayev, XIX asr va XX asr boshlari qismlari professor G'ulom Karimovlarning qalamiga tegishlidir. Zikr etilgan asarlardan N.Mallayev va akademik V.Abdullayevlarning kitob darsliklari afg'on olimlari tarafidan dari tiliga tarjima etilib, ularning nashrlari 2000 va 2008-yillar Peshovar (Pokiston)da amalga oshirildi.

Yuqorida eslatganimiz 1963-yilda nashri amalga oshirilgan "O'zbek adabiyoti tarixi" kitobi xususida bildirilgan tanqidiy fikr-o'ylar hisobga olingan holda ushbu darslik kitobning tuzatilgan shakli chop etildi. Ko'rinadiki, ustozning oliy o'quv yurti talabalari uchun yozgan katta hajmdagi "O'zbek adabiyoti tarixi" kitobi oradan ko'p emas, oz emas, atigi ikki yil o'tgach takror nashr yuzini ko'rmoqda. Bu voqea 1965-yil ro'y bergan edi (2), darslik kitob xususida bahsu munozaralar avjga chiqqani, mulohaza va mushohadalar o'sha davrning kun tartibidagi dolzarb muammo bo'lgani sir emas. Darslik haqida vaqti matbuotda e'lon qilingan taqriz va munosabatlarda ijobiy hamda salbiy fikrlar mavjudligi ham tabiiy hol edi. Bu haqda "Matonat"ning "Matonat" qismida o'qiyimiz: "Bu nogahoniy zarba metindek irodali Natan Mallayevning ruhiyatini aslo so'ndira olmadi. U kishi soha odami ekanligini, adabiyot

ilmi uchun yaratilganligini, qachondir haq o'z o'rnida qaror topishi muqarrarligini tuygandek, shiddat bilan ijod og'ushiga g'arq bo'ldi"(5–B.7).

Bilamizki, ilm yo'li mashaqqatli bo'ladi, bu esa har bir ilm ahlidan jonbozlik va chuqur izlanishni taqozo etadi, ustoz Natan Mallyayev bu borada istagancha namuna va ibrat bo'la oladi. U kishi ilm so'qmoqlarining oson zabt etib bo'lmasligini juda yaxshi anglaydigan olimlardandir, zotan ilm yo'li og'ir yo'l bo'lib, o'ziga yarasha qat'iy sinovlari mavjuddir. Ustozning birinchi doktorlik ilmiy ishlari, ya'ni oliy dargohlar uchun yaratilgan "O'zbek adabiyoti tarixi" darslik kitoblari qanchalik pishiq tadqiqot bo'lishidan qat'i nazar u o'zining qadrini topmadi. Bu esa ustozning ilmiy jasoratiga jasorat qo'shib, yangi va teran mavzular borasida izlanishlarni boshlashga turtki bo'lgan edi. Ana shu xil izlanishlar samarasi o'laroq Natan Mallyayevning "Alisher Navoiy va xalq ijodiyoti" nomli monografiyasi 1974-yilda nashr etildi (3). Ana shu doktorlik ishlari 1978-yilda amalga oshdi va ustodning himoyalari chiroyli tarzda o'tib, olqishlarga sazovor bo'ldilar. Shu zaylda keyingi yillarda ustodning 1976-yil "O'zbek adabiyoti tarixi" darslik kitobining uchinchi nashri, 1978-yili "Asrlar e'tirofi va ta'zimi", 1975-yili "O'zbek adabiyoti tarixi" kechki smena ishchi yoshlar maktablarining 8-sinfi uchun darslik, 1980-yili maktab o'qituvchilari va oliy o'quv yurtlari filologiya fakultetlari studentlariga qo'llanma "Navoiy ijodiyotining xalqchil negizi"ning to'ldirilgan ikkinchi nashri, 1983-yili rus tilida "Iz vechnogo rodnika: Folklorные istoki tvorchesva Navai"(4), 1990-yili G.K.Karimov va S.I.Ismatovlar hammuallifligida 9-sinflar uchun "O'zbek adabiyoti tarixi" darsligining o'n uchinchi nashri, 1991-yili "So'z san'atining gultoji" nomli kitoblari va 1992-yili "Alisher Navoiy. Lirikasi", ya'ni Navoiy g'azallari tahlili qo'llanmasining uchinchi nashri chop etildi.

Ustoz Natan Mallyayevning o'zbek adabiyoti tarixi va ayniqsa, mutafakkir Alisher Navoiy borasidagi tadqiqotlari o'ta tahsinga loyiq. Ustozning fors-tojik adabiyotiga doir tadqiqotlari ham o'z salmog'iga ega, ayniqsa, Rudakiy (858–944), Nosir Xisrav (1004–1089), Umar Xayyom (1040–1023), Firdavsiy (936–1020), Nizomiy (1141–1209), Jomiy (1414–1492), Ayniy (1004–1089) haqida yozilgan maqolalari va ayrim risolalari bunga yorqin misoldir. Ustoz o'zbek olimlari orasida birinchilardan bo'lib ulug' "Abulqosim Firdavsiy" (1962) nomli risolani yaratdi. Bu katta ish edi, e'tibori jihatidan ham o'z ahamiyatiga molik edi, zalvorli "Shohnoma"ning butun boshli Yaqin va O'rta Sharq hamda O'rta Osiyo xalqlarining ertaklari, dostonlari va xalq kitoblariga ta'siri kabi masalalar ham qamrab olingan edi. Ana shu savob ishlarning samarasi o'laroq ustozning eng ko'zga ko'ringan shogirdlari

Hamidjon Homidiy “Firdavsiy va o‘zbek adabiyoti” mavzuida doktorlik ishni amalga oshirdilar.

Natan Mallayev xamsanavislik an‘anasi borasidagi kuzatuvlarida tabiiyki, asosan e‘tiborni Nizomiy Ganjaviy (1141–1209) “Xamsa”siga qaratib, bu borada o‘z qarashlariga ega edi. Asosan ustozning “O‘zbek adabiyoti tarixi” darsligida Qutbning “Xusrav va Shirin” dostoni tarjimasiga doir kuzatuvlari bog‘liq Nizomiyga taalluqli fikr-mulohazalari ancha qimmatlidir. Shu tariqa uzoq yillik izlanishlar natijasida o‘laroq “Nizomiy Ganjaviy merosi va uning tarbiyaviy-ma‘rifiy ahamiyati” (1985) deb nomlangan ilmiy-ommabop kitobi yaratildi. Ustozning Firdavsiy va Nizomiy ijodiga tegishli kuzatuvlari o‘zbek adabiyotshunosligida alohida salmog‘li hodisa sifatida qaralmog‘i lozim. “Abulqosim Firdavsiy” risolasi o‘zbek sharqshunosligida ilk jiddiy tadqiqot bo‘lgan edi, desak zinhor mubolag‘a bo‘lmaydi. Zeroki, kitobda “Shohnoma” va turkiy xalqlar adabiyoti degan keng qamrovli dolzarb masalaga ham daxl qilganligi masalaning dolzarbligining isbotidir.(5 -B.21) Nizomiy Ganjaviy ijodiy faoliyati tahliliga bag‘ishlangan risola ham o‘ziga xosligi ila katta ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan qaraganda o‘zbek firdavsiyshunosligi va nizomiyshunosligi rivojiga qo‘shilgan yirik ulush sifatida qaralsa maqbul hisoblanadi.

Sadoqatli shogird Hamidjon Homidiy tomonidan ustozning quyidagi kitoblari qayta nashr etilib, ilm ahliga ajoyib tuhfa sifatida in‘om qilindi: “Navoiy va xalq og‘zaki ijodi” (2015), “Nizomiy Ganjaviy” (2017), “Buyuk shoir va mutafakkir” (1918), “O‘zbek adabiyoti tarixi” (2021) va boshqalar. Shuningdek quyidagi qo‘lyozmalar o‘z nashrini kutmoqda: “Abdurahmon Jomiy”, “Abdurahmon Jomiy va Navoiy”, “Alisher Navoiy – adabiyotshunos”, “Navoiy va antik adabiyot”, “Hayot saboqlari” kabilar.

“Matonat” risolasida “Natan Mallayev hikmatlari” degan mo‘jaz faslcha ham mavjud, undagi ba‘zi hikmatlarga diqqat qilsak:

- Dissertatsiyaning kirish qismi, odatda, xulosadan keyin yozilsa, aniq va asosli bo‘ladi.
- Bemor odamning ko‘ziga yaxshi narsalar ham nuqsonli ko‘rinadi.
- Insonning asl vatani tug‘ilgan yurti.
- Har qanday inson vataniga xizmat qilishi lozim.

Mening magistrlik ilmiy ishimning rahbari ustoz Bobonazar Murtazoyev ham Natan Mallayevning shogirdlaridan bo‘lib, bizni faxru g‘ururlarga burkaydilar. Bobonazar Murtazoyev shaxsan menga ustoz Natan Mallayev bog‘liq ba‘zi diltortar latifalarni aytib, meni ancha quvonchlarga sazovor etdilar. Shulardan ba‘zilarini keltirib o‘tishni joiz topdik.

Bir kuni Natan aka, Fayzullaxon va men o'zimizning, ya'ni Nizomiy pedinstitutining oshxonasiga tushlikka bordik, domlalar uchun alohida joy bo'lar edi, o'sha tomonga o'tib, ovqatlarni oldik. Ovqatlanib bo'lgach, hisobni bizdan oldin Natan aka to'lab qo'ydilar, bizning noqulay ahvolga tushganimizni sezgan domla: –“Bo'pti! Sizlar restoranda to'laysizlar!”– dedilar.

Natan aka, Fayzullaxon va men kafedradan chiqib, Glinka ko'chasi bo'ylab yurib, Shota Rustaveli ko'chasiga o'tib, o'sha yaqin atrofda kitob do'koni bo'lar edi. “Tarki odat amri mahol” deganlaridek, odatimizga ko'ra kitob do'koniga kirdik, Sabohat Azimjonovanning “Gosudarstva Babura v Kabule i v Indii” (–Moskva: IVL “Nauka”, 1977. –176 str.) degan monogrfiyasi bor ekan. Darhol uch dona olib, men to'lashga chog'landim, o'n so'mlik uzatdim, sotuvchi qizcha “u menya sdachi net” degach, Natan aka: “Shoshmanglar, bir dona Buxorga ham olaylik, Boburdan ish qilayapti”. Alqissa, kitob narxi bir so'm yigirma tiyin bo'lib, to'rt kitobga besh so'mni Natan aka to'ladilar.

Domlanning “So'z san'atining gultoji” kitobi sotuvga chiqqan paytlar edi, Natan aka kitob do'konlarida uchratib qolsam, bir necha dona olishimni iltimos qilgan edi. Oloy bozori atrofidagi kitob do'konlaridan biriga kirsam, kitobdan o'n dona bor ekan hammasini oldim. Domlanning uylariga olib bordim, u kishi kitobdan bir dona menga yozib berib, qolgan to'qqistaning pulini, yigirma yetti so'mni menga berdilar. Men pulni indamay oldim, chunki 1978-yil jamoatchi hammualliflar tomonidan tayyorlangan besh tomlik “O'zbek adabiyoti tarixi”ning birinchi tomi chiqqan paytlar edi. Kitob Eski Juva do'konlarida borligi xabarini eshitib, men boradigan bo'ldim, domla va yana kimlarga kitobdan olib keldim. Natan aka kitobni olib, menga besh so'm uzatdilar, men olmayman, deyishimni bilaman: – “Kitobingizni qaytarib oling!” Pulni qanday olganimni eslolmayman. Bu voqeadan ozgina vaqt ilgari domlanning “Asrlar e'tirofi va ta'zimi” (–T.:”Fan”, 1978. –64 bet.) kitobini ham men Eski Juvaga borib olib kelganman, kitobning puli oldindan to'langan ekan. O'shanda Eski Juva bozorining ichkarisida gazeta kioskasida bir yahudiy millatiga mansub istarasi issiq chol yaxshilab bog'langan yigirma dona kitobni qo'linga tutqazgan edi.

Adabiyotlar:

1. Mallayev N.M. O'zbek adabiyoti tarixi. –Toshkent: “O'qituvchi”, 1965. – 746 b.
2. Mallayev N.M. O'zbek adabiyoti tarixi. Birinchi kitob. Uchinchi nashri. – Toshkent: “O'qituvchi”, 1976. – 664 b.
3. Mallayev N.M. Alisher Navoiy va xalq ijodiyoti. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1974. –384 b.

4. Mallayev N. Iz vechnogo rodnika: Folklornye istoki tvorchestva Navoi. – Tashkent: Izd.lit. i iskusstva, 1983. –256 s.
5. Homidiy H., Sulaymonov M. Matonat [Matn]: –Toshkent: “Kafolat print company”, 2022.– 64 b.

